

DUGONICS TOLDI-DRÁMÁJA.¹⁾

Dugonics András nem volt drámaköltő, egyáltalában nem volt költő; de elévülhetetlen és ma már általánosan elismert érdeme, hogy ő volt az első egyike, kik a rendkívüli akadályokkal küzködő első magyar színtársulatok műsorát eredeti darabokkal ellátták. Már t. i. a mit e korszakban eredetinek neveztek és tartottak, — darabokkal, melyekben magyar nevek és eshetőleg magyar történeti tárgyak szerepelnek, — melyekben azonban a cselekvény maga, nem csak nyers anyagával, hanem szerkezetével és jellemével is idegen volt. Idegen volt e színművek hangja, iránya, szelleme is; — de az írók ép úgy mint a közönség is meg voltak elégedve azzal, ha történeti hangzású magyar nevek csengtek fülkébe és a szereplők többé-kevésbé gyakran a nagy multnak hatalmas alakjaira és nagy eseményeire céloztak. Hiszen Dugonics maga, épen a «Toldi Miklós» előszavában (vagy jobban: ajánlásában) elég naivul indokolja ez álláspontját.²⁾ «Nincs előttem nagyobb éktelenség», mondja itt, «mint mikor egy anglust német ruhába avagy spanyolországi embert széles bugyogójába magyarul szólítani hallok s füleimben a sok Don Pietrók és Don Gonzálek hangzanak.» Dugonics azért első sorban épen Toldi-drámájával meg kívánta mutatni, «hogy lehessen a magyar játékszínbe magyarul beszéltetni a külsőket is».

Ez állásponttól dolgozta át, mint már néhány évvel ezelőtt kimutattam, Bertuch Frigyes Elfridáját «Kun László»-vá és Soden Gyula gróf Inés de Castro-ját «Bátori Mária»-vá. Ugyanez állásponttól írta, még a nevezett darabok előtt, «Toldi Miklós»-át, megmagyarítván, mint maga mondja, egy corfui történetet, melyről azt állítja, «hogy igazán, magyar rámára szabván, tulajdonává és eredeti játékká» tette. Sajátságos félreértés! Mert az eredeti né-

¹⁾ Felolvasta a Kisfaludy-társaságnak 1888-diki márcziusi ülésében. Kivonatban megjelent a «Nemzet» 1888. április 1. számában.

²⁾ *Jeles történetek, melyeket a magyar játék-színre alkalmaztatott Dugonics András királyi oktató.* Első könyv. Pesten, Fűskúti Landerer Mihály költségével és bőttüivel. 1794. Tartalma: *Toldi Miklós. Szomorú történet három szakaszokban* (p. 3—170) és *Etelka Karjelben. Szomorús történet négy szakaszokban* (p. 171—386).

met darabok idegen alakjai ez átdolgozásokban magyar nevekkel szerepeltek és néha magyar történetekre czéloztak, Dugonics már azt hitte, hogy őket magyar jellemekké alakította át és hogy dramatizált sorsukban a magyar multnak egy-egy nagy képét tárta olvasói és nézői elé!

Pedig e «Toldi Miklós»-ában még kevesebb a magyar jellem és szellem, mint többi színműveiben. Ez természetes dolog is. Itt véletlenül oly tösgyökeres magyar alakhoz nyult, ki elevenen élt az egész nemzet emlékezetében, és oly kort varázsolt (ő legalább így hitte) a színpadra, Mátyás király korát, mely multunknak összes változatos századai közül legjobban, ha nem is épen leghívebben véste be magát a késő nemzedékek tudatába. És Dugonics tudja ezt. Dugonics jól ismeri a Toldi-mondát, melynek több nevezetes vonását épen ő mentette meg az enyészettől; — azt is jól tudja és helyesen mondja, hogy Toldi «régen megérdemelte volna a tollat», mert hiszen (arról is van tudomása) «Ilosvai, Rádai Pál, Bél Mátyás igen csekély emlékezetet tesznek róla»; — de az egész darabban alig van egy-két igen mellékes czélzás magára a mondára, mert «életének folyamattya és fiatal korában végbe vitt dolgai (erre Dugonics maga figyelmeztet) a jegyzetekben vannak», — a jegyzetekben, melyeknek a darabhoz semmi közük, melyeket valószínűen még az olvasók is, kik az ármányos cselekvény lefolyását feszült érdekléssel követték, alig méltattak egy futó pillantásra.

Nem képzelhető nagyobb és kellemetlenebb meglepetés, mint midőn a mai olvasó, a Toldi-mondának csak vázlatos ismeretével is és teljesen mellőzve Arany János remekeit, Dugonicsnak e darabját méltó érdeklődéssel előveszi és végig olvassa, — mert nem képzelhető nagyobb ellenmondás, mint a milyenben e darabnak hőse és cselekvénye legnépszerűbb nemzeti mondánk imponáló alakjával és népies jellegű tetteivel áll.

Íme a Dugonics Toldijának siralmas története.

Toldi Miklós ezredes, Szeged várának parancsnoka, váratlanul érkezik vissza Budáról, és sem neje Magda, sem leánya Trézsi nem jöttek elébe, pedig tudatta volt velük megérkezése idejét. Egy kis szemrehányás után kiderül, hogy övéi nem kapták meg levelét. Toldi számon veszi szolgáját, Makrát; ez megzavarodik ugyan, de baj nélkül elsiethet a levél megkeresésére. Nyomban megtudjuk, hogy a levél hová lett. Szillér Mátyás, Szeged városának gaz bírása, Toldi legnagyobb ellensége, már jó ideje következetesen felbontja

a hősnek leveleit, mire hamis pecséttel újra lepecsételi és így küldi meg Toldiéknek. Ez utolsó levélből megtudta, hogy az özvegy Tápainétól jogtalanul elvett jószágokat, Toldi közbenjárása folytán, Mátyás király parancsára, a szegény asszonynak vissza kell adnia. Most játszhatja Szillér a nemes érzésű férfit: rögtön fölkeresi Toldit és kijelenti előtte, hogy saját elhatározásából visszaadja Tápainének birtokát, de egyúttal megkéri Toldi leányának, Trézsinék kezét. Toldi megveti a bírót és már azért is megtagadná tőle leánya kezét, mert köztudomású dolog, hogy Szillér, nem is olyan régen, Ladányi Manczikát elcsábította és hűtlenül elhagyta. De Trézsi azonfelül arája Vendrődi szegedi polgármesternek, kit Mátyás, ismét Toldi közbenjárására, ép most nevezett ki titoknokává. Szillér természetesen iszonyú dühvel fogadja a kosarat és fenyegetve távozik. De az ő csillagát is fenyegeti a közeledő vész, mert Manczika, ki bosszút forral csábítója ellen és e célra nemcsak a legnagyobb figyelemmel kíséri minden lépését, hanem folyton érintkezik is vele, véletlenül megtalálja Szillér szobájában a hamis pecsétnyomót, melyet magához vesz. Végre valahára megérkezik Makra a sokat tárgyalt levéllel, és az öreg Toldi, kit a hosszú út fáradalmi elbágyasztottak, szobájába vonúl, hogy leheverjen.

Eddig az első felvonás, «Toldi Miklósnak Szegedre jötte», a cselekvény hosszadalmas expositiója. Toldi ebben legkevesebbet sem tesz. A cselekvő hős Szillér, ki Trézsi kezére s birtokára vágyik, és midőn ezt tőle megtagadják, bosszút forral a jellemes, derék Toldi ellen, kit már előbb is szenvedélyesen gyűlölt volt.

Szillér e bosszújának kivételére, nászával Vindblat erdélyi szászszal (mert Dugonicsnál a gazemberek mind nem-magyar nemzetségűek*) egyesül, ki szintén gyűlöli Toldit, mivel ez a gonosz embert kivetette a katonaságból. Tervük elég egyszerű. Midőn a török néhány év előtt Zimonymál váratlanul megtámadta a magyar hadsereget, a közvélemény a kudarczot árulásból magyarázta. De az áruló nem volt eddig kimutatható. Szillér és Vindblat most Toldit akarják ez árulás gyanújába keverni. E célra levelet koholnak, melyben a belgrádi basa kétszáz aranyat küld Toldinak és megköszöni neki fontos szolgálatait. E levelet és többféle ka-

*) *Kún Lászlóban* Préda olasz, *Bátori Máriában* Gyiloki oláh származású.

tonai terveket meg egyéb irományokat Makra, a Toldi megvásárolt gonosz szolgája, elhelyezi ura szobájában. Az ármány természetesen sikerül. Toldi, ki ártatlanságát fennen hirdeti, fogságba kerül, háznépe megrémül, beteges neje az iszonyú eseménybe belehal, leánya megőrül, veje kardot ránt, — de a hőst azért elviszik és Szillér mielőbb ki akarja végeztetni.

Ime a második felvonás, «Toldi megbuktatása». A dráma hőse itt is teljesen passiv: sopánkodik és imádkozik, de nem cselekszik; folyton Szillér a cselekvény ura és mestere.

A harmadik felvonásban («Toldi Miklós házanak omladékja») természetesen megfordul a koczka. Manczika előáll a hamis pecséttel, Vindblat kezd bizalmatlan lenni ura iránt, Vendrődi fellátja a szegedi népet. Szillér meggyilkoltatja ugyan jeles társát, de ez halála órájában töredelmes vallomást tesz, a szegedi nép fellázad nagy sokára és Toldi kiszabadul a börtönből. De bűnösök és ártatlanok egyaránt pusztulnak. Makra meggyilkolja Szillért s aztán önmagát, Trézsi pedig, Toldi leánya, örülésében a vár bástyájáról a Tiszába veti magát. A hős e hírek hallatára e fohászzsal végzi a darabot: Légyen áldott a magyarok istenének szent neve! — Hogy e szavak hogyan kerülnek, ily események után, Toldi ajkaira, azt valóban bajos volna megérteni, ha az eredeti föl nem világosítana.

Toldi tehát a harmadik felvonásban sem tesz semmit. Itt túlsulyra kap, mint minden ilyen ármányos historiában, az ellentábor, és a cselekvény hőse és megalkotója, a szegedi bíró, összes czinkos társaival együtt meglakol számos gázságáért.

A színmű tehát ármánydarab, még pedig a rosszabb fajtából. Sem jellemzése, sem cselekvénye, de még szerkezete sem tanúskodik szerzőjének legkisebb drámai vagy színi tehetségéről. Hisz még a színpad igényeit sem elégíti ki. Három felvonásában tizenkét színváltozást tesz szükségessé, és így még a közönséges színszerűség jelességével sem dicsekedhetik. De a darabnak ez æsthetikai gyarlósága nem sokat nyomna a latba, hisz rossz színművet annyit írtak már, mint a mennyi csillag az égen, — ha e rossz színmű nem lépne föl azzal az igénynyel, hogy Toldi Miklós hatalmas alakját akarja föleleveníteni és föltüntetni. Pedig tudjuk, hogy Dugonicsnak ez volt a szándéka: «Azon iparkodtam (mondja már idézett előszavában), hogy honnyi történeteinket vegyem írásomnak tárgyául, s főképen azon embereket országunkban, kik, mi-

dön éltek, nagy névben s böcsületben voltak, de holtjuk után oly feledékenségbe jöttek, hogy ha annyi derék tetteik vagy hitván kis iráskákban vagy parasztok szájában nem forogna, mivel tróink semmit se hagytak írva felőlők, örök feledékenségben, a setét tartománynak völgyeiben hevernének. Ezek közül vagyon Toldi Miklós». — És folytatja: «Hátra vannak még egynehány érde- mes magyaraink, kiknek emlékezettyeket méltó volna a hosszabb időkre terjeszteni. Ilyen Kinizsi Pál, ilyen Magyar Balázs, Mátyás királyunknak győzhetetlen vitézjei. Ha Toldi Miklóssal — így végzi Dugonics ez előszavát — kedvet találhatok (a mint nem kétlem, mert hazám dicsőségére dolgozom) elővészem, ha ürességem lé- szen, a többit is.»

Tehát hazája dicsőségére vélt dolgozni a jó öreg Dugonics, midőn nemzeti mondáink egyik legérdekesebb és legkedvesebb alakját egy teljesen idegen cselekvénybe behelyezi és e cselek- vény keretében siránkozó, tétlen, bargyú, érzelgős aggastyánnak rajzolja, — azaz oly alaknak, mely a hősnek hagyományos jelle- mével és szerepével a képzelhető legélesebb ellentétben áll! De ismerjük már Dugonics saját szerű álláspontját; — őt a Don Pietrók és Don Gonzálesek bántották, neki magyar nevek kellettek, — s így magyar historiává alakított át egy corfui történetet, véletlenül, sajnos, nem Kinizsi Pál- vagy Magyar Balázsnak, bár ez is baj lett volna, hanem Toldi Miklósnak történetevé, miben csak az vigasz- talhat, hogy a rosszul járt és jelleme magvában meghamisított hős egy felszázad múlva nemzetünk egyik legnagyobb költője részéről oly fényes rehabilitációban részesült, milyennel a világ összes ha- gyományainak kevés hőse dicsekedhetik.

A corfui történet, mely minden baj kútforrása, eddig ismeret- len volt. En már évek óta hajszoltam, eredmény nélkül; sok kere- sés után végre rájöttem, de most meg e darab oly ritkaságnak bizo- nyult, hogy sokáig nem tudtam megszerezni. De végül mégis csak megkeríthettem. Czíme: *Der Statthalter von Corfu. Ein Trauer- spiel in drey Aufzügen von C. Christmann. Mannheim, 1782, 90 lap.* Tehát ugyanazon évben és ugyanazon városban jelent meg, a melyben Schiller «Haramják»-jának a mannheimi színház számára készült átdolgozása napvilágot látott. A szerzőről, ki teljesen ismer- tetlen a német irodalom történeteiben, eddigelé nem tudhattam meg egyebet, mint hogy seborvos (Chirurg) volt Mannheimban; sem születése, sem halála évét nem sikerült a legszorgosabb utánjárás-

sal sem megtudnom; azt sem mondhatom ma még, színre került-e valaha ez a darab, akár Mannheimban akár másutt. A szerzőt valószínűen a Dalberg intendánssága alatt hatalmasan fölvirágzó mannheimi színház fényes előadásai csábították a drámairásra, melynek azonban, talán ezen első kísérletének sikertelensége folytán, úgylátszik, gyorsan hátat fordított. Mert egyebütt sehol semmi nyoma annak, hogy Christmann ezen egy drámáján kívül még egyéb kísérletet is tett volna a színműírás terén. «A korfui helytartó» æsthetikai értékéről, a fönt mondottak után, csakugyan kár beszélni, — bár tagadhatatlan, hogy a német eredeti sokkal kedvezőbb hatást tesz az olvasóra, mint a magyar átdolgozás, nem csak azért, mert nem Toldi a hőse, hanem azért is, mert stílje és nyelve távol sem oly lapos és parasztos, mint a Dugonics átdolgozásában, ki, zamatos népiességre való törekvésében, majdnem hihetetlen durvaságokkal és itt-ott még vastag ötletekkel is cifrázza föl az eredetit. Egyes réműletes irányú jelenetek, mint főleg a leány örülése, a magyar átdolgozásban egyenesen a nem szándékolt komikumba csapnak át; másutt a polgáris kedélyesség hajhászása valóságos paraszt színvonalra nyomja le a gyámoltalan hősnek családi tragédiáját.

A német darab ment e kinövésektől, de azért nagyon gyarló, értéktelen férczmunka, mely teljesen magán hordja a Sturm- és Drang-korszak színi költészetének ismeretes és minden egyes productumban gyorsan fölismerhető jellemét: egy oldalról a nagy és vészes szenvedélyeket, melyek az embereket borzasztó tettekre ragadják; más oldalról, amazokkal furcsán összeforrasztva, a kornak beteges érzelgősségét, mely pazarul ontja a könnyeket s mely tudvalevőleg még a «Haramják» férfi- és nőhősében is oly nagy szerepet játszik. Nem volna érdektelen megtudni, mely furcsa véletlen játszotta ép ezt a gyenge darabot a magyar író kezébe, kiről föl nem tehető, hogy a kornak értékesebb és izmosabb német színi alkotásait ne ismerte volna; a színműnek átdolgozására valószínűen a háttérben szereplő törökök csábították Dugonicsot.

Dugonics eljárását idegen mintáival szemben már ismerjük Kun Lászlójából és Batori Máriájából, melyeknek eredetieit kimutattam. «Toldi Miklós»-ban sem tett máskép. Általában megtartja a cselekvényt és az események dialogisált egymásutánját, és voltaképen csak a szereplőket kereszteli át magyar urakká és hölgyekké. Hogy drámai belátása mily csekély volt, egyetlen darabjában sem

mutatkozik oly kézzelfoghatólag, mint épen Toldi Miklósban. Látuk, hogy a magyar darab hőse teljesen passiv alak, ki kezdettől végig Szillér aljas ármányának szenvedő áldozata, és hogy a cselekvény igazi hőse, a mennyiben ilyenről egyáltalában szólhatni, a szegedi bíró, a ki tudja, hogy mit akar és, az eszközökben legkevesbbé sem válogatva, erélyesen dolgozik ez akaratának érvényesülésén, -- és ime, a német darabban csakugyan Szillér a hős, t. i. Grimaldi gróf, a velenceiek birtokát tevő Corfu sziget gaz helytartója, ki Teraceto nevű titkárával egyesül, a helyi őrség parancsnokának, a velencei tanács kedves emberének, az ősz Loredano grófnak megsemmisítésére. Loredano leánya Kordélia, Hortensio gróf alvezérnek, kit a tanács ép most Loredano közbenjárására Velence helytartójává nevezett ki, jegyese, a Grimaldi elcsábított áldozata pedig Armanda grófnő. A cselekvény színhelye Corfu, ideje a XVIII. század eleje. Ime a két darab párhuzamos személyzete:*)

Graf Grimaldi, Statthalter der Insel.	Szillér Mátyás, Szeged bírája.
Graf Loredano, General der Besatzung.	Toldi Miklós ezredes, parancsnok.
Maria, seine Gemahlin.	Magda, neje.
Kordelia, seine Tochter.	Trézi, leánya.
Graf Hortensio, Unterbefehlshaber.	Vendrődi, Szeged polgármestere.
Gräfin Armanda.	Ladányi Maneczika.
Teraceto, Sekretär bei Grimaldi.	Vindplat, Szillér írásza.
Wittve Horatio.	Özvegy Tápainé.
Carlo	Sári, szegedi polgár.
Francesco	— —
Piedro	Makra, Toldi komornikja.
Fredrigo	— —
Philippo, Bedienter des Grimaldi.	Sebők, Szillér inasa.
Bagatello, ein Bandit.	Préda, olasz gyilkos.
Offizier mit Wache.	Tizedes két katonával.
Volk.	

Der Schauplatz ist in Corfu, der Hauptstadt einer venetianischen Insel. (Die Zeit der Geschichte der Anfang dieses Jahrhunderts. Die Handlung dauert ohngefähr zweymal vier und zwanzig Stunden.

A német darab tehát nemcsak stíl és előadás tekintetében sokkal jobb, mint a Dugonics átdolgozása. Lényegesen jobb az ál-

*) Megjegyzem, hogy Dugonics sohasem adja a személyek névsorát.

tal is, hogy a hősré nézve nem vezet félre érdeklődésünket és hogy a cselekvényt a társadalom legmagasabb osztályában játszattja le, még pedig a felvilágosodás századában, tehát oly korban, mely a darab közönségének korához sokkal közelebb esik, mint Mátyás király nagy korszaka, melyre Dugonics színművében sehogya sem tudunk ráismerni. De végül még a cselekvény vagy szerkezet azon kisebb vonásaival is jobb a német darab, melyeket Dugonics, egyéb átdolgozásainál követett eljárása szerint, néha bajosan felismerhető indokokból, ez alkalommal is átalakított. A leglényegesebb ily módosítása a következő öt:

Az első felvonás utolsó jelenetében kikoszarozott Grimaldi, Loredano házából haza érkeve, szenvedélyes monologban elhatározza, hogy a gyűlölt embert egész házával együtt megsemmisíti. Sötét gondolatai és tervei, úgy érzi, csak sötétben fokozódhatnak, igazán pokoliakká, azért eloltja az asztalon égő gyertyát és megállapítja gaz cselét. Az egész jelenet, a bőven tárgyalt előzmények után, teljesen szükségtelen, színszerűség szempontjából pedig nagy hiba, mert egy rövid monolog kedvéért a színnek *egy* felvonásban, még pedig a felvonás végén, már negyedik változását teszi szükségessé. Ezt mégis megérthette Dugonics, ki a gyertyák eloltásának motívumát is bővebben kifejti, mert a II. felvonás első jelenetvé teszi e monologot, a mi annál indokoltabb, mert e felvonásnak első jelenetei is Szillér szobájában játszódnak le, úgy hogy ez áthelyezéssel ez a színváltozás egészen elesik; — de elég furcsán és valóban indokolatlanul a bíró által elcsábított Manczika ajkára adja az egész monologot, a mi magában véve nem volna ugyan nagy baj, de arra a valószínűtlenségre vezet, hogy Manczika most egyes egyedül azon czélból keresi föl Szillér lakását, hogy itt, gyűlölt csábítójának saját szobájában, főzze a bíró ellen sötét terveit.*) Du-

*) *I. Aufzug, 28. Auftritt.*

(Saal in Grimaldis Pallast. Durch einiige Wandleuchter sparsam erleuchtet. Auf dem Tische brennt nur ein Licht.)

II. felv. I. rész (Manczika intézetei).

Eljött, szokása szerint, a bíróhoz Manczika és nem kevés ideig vára-kozott azon pitvarszobájában, melynek falain négy gyertyák égtek, az asztalon pedig kettő világosított. Nagy csendesség vala az egész házban. Manczika, elútván a hosszas várakozást: hol leült az asztalhoz, homlokát vakargatván, hol ismét felkelt és mélyen gondolkodott. Vég-tere megboszszonkodván és az al-voáknak nyugodalmával semmit se gondolván, így kezdette szavait

gonics egyáltalában elrontja vagy legalább is hamis világitásba helyezi a Szillér és áldozata közti viszonyt, mely már az eredetiben sem elég világos; de a magyar átdolgozásban épen érthetetlen,

Grimaldi (allein, tiefsinnig auf einem Sessel sitzend). Das is also dein Schicksal, Grimaldi? Kordelia an Hortensio verheirathet, und du von dem Alten mit Verachtung abgewiesen? — Gut, seh r gut — (er lacht wild) Ha! welche Achtung für den Statthalter von Corfu! Statthalter — Lotterbube — (er steht auf und geht mit schrecklichen Geberden im Zimmer auf und ab). Kein Weg? Kein Mittel? — Ha! solche Entwürfe lassen sich nur bei finsterner Nacht ergrübeln. (Er löscht das Licht aus.) Wie Grimaldi, du scheuest ein bisgen Lichtstrahl, wenn du den Plan einer grossen Handlung entwirfst? (er lacht laut, ruft) Philippo, Licht! — (Philippo bringt Licht). Nein, trags weg! (Philippo trägt das Licht weg). Es lässt sich besser im Dunkeln denken, weil äussere Gegenstände uns nicht stören. — Ja! — und so — dann ist sein Fall unvermeidlich. — Wie ich sein Blut jetzt schon zwischen den Ritzen der Bühne herabtropfen sehe. — Das wird Rache sein! — Und dann, wenn er geblutet, sein Weib sich blind geweint, und in die glatte Backen Kordeliens Gram und Verzweiflung tiefe Furchen eingepflüget haben — dann können sie jenseits der See hinüberfahren, dort ihre Geschichte in einem Liede dem Pöbel um einen Pfennig vorheulen und neunmal des Tages ihr Elend doppelt fühlen — fort Grimaldi — fort!
(Ab.)

Manczika. No, kerékre való, meg akarom vetni mennyezős ágyadat. De jól tudom, hogy forgatod benne magadat. — Hogy Trezsi Vendródivel összeházasodik, annál most nincs bizonyosabb Szegeden. Szillér tehát kosarat kapott. Ezt nem annám az egész Bánátért. (Hangosan nevetvén.) Oh be jól esett. Ugyan megböcsülték a város igazgatóját, a bíró urat. (Mérgessen.) De még ez igen kevés hallatlan gonoszságidért, utálatos lidércz. Másf fogok én még főzni uraságod ellen. Úgy leforrázlak, hogy meg nem köszönöd. De ily fekete gondolatokat setétben kell forgatni.

Hogy ezeket elmondotta, nekiment a falon égő gyertyáknak és azokat rend szerént eloltogatta. Hallgatódzott azután az ajtókon; ismét onnétt is eljövén, fel és alá sétálgatott. Mindenütt nagy csendesség vala. Azomban járásának és már erre már amarra csavargásának alkalmatosságával, mintegy darabolva, a szavakat így szólla

Manczika. Ezt így — amazt — amúgy — Bizonyossan meglehet. De mégis sok a gyertya. (Az asztalon egygyet eloltván.) Vagy török vagy szakad, de azon úton fogsz menni, a mellyen én akarom. — Most jön már az utolsó irtóztató gondolat. — Eredgy te is, utolsó gyertyavilág, a pokolba! — (Eloltja az asztalon lévő utólsót.) Igenis: Igenis! El kell veszned gyalázatos. Pedig Makra szolgának kezei által fogod venni halálodat, kinek gonoszságával éltél Toldi Miklós ellen. — Ki van immár dolgozva haláloznak módja is. Szaporán, Manczika! Siess! tedd meg a rendeléseket. (Elszalad.)

hogy Manczika oly kedélyesen jár ki-be annál az embernél, ki boldogságát megsemmisítette, és oly otthonos a házában, hogy neje léteire sem lehetne sokkal otthonosabb. Hogy a német darab Armanda grófnéja nem egyéb, mint az Emilia Galotti-féle Orsina grófnőnek nagyon, de nagyon halvány mása, ezt csak mellesleg említem, mert erről az öreg Dugonicsnak alig volt sejtelme.

A II. felv. 3. jelenete, melyben Szillér, hozzá méltó irászat szövegséges társul szegődött, az eredetiben egy sakkjátékkal kezdődik, melynek egyes momentumait Szillér, az erdélyi Vindplattal szemben, terve értelmében félre nem érthető czélzásokra használja föl. Az első ily sakkjáték a német irodalomban a Goethe «Götz von Berlichingen»-jében az Adelheid és Weislingen közti gyönyörű jelenet, melyet aztán a későbbiek számtalanszor utánoztak. A motivum kétségkívül igen szép, mert finomabb lélektani megfigyelésekre termett és szellemes költőnél az érdeklődésnek és jellemzésnek igen hatásos eszközevé válhatik. Christmann persze nem ilyen költő; ő egyszerűen és egészen külsőlegesen másolja a Goethe jelenetét; — mégis kar, hogy Dugonics a jelenetnek e részét teljesen elhagyta. Talán mivel nem értett a sakkhoz?

E helyett kibővítette a II. felvonás 2. jelenetének elejét, hol Szillér álmatlan éjjel után korán fölkelve, inasát, Sebőköt, hívja, s mivel ez mélyen alszik és nem siet rögtön ura parancsára, jó humorral fölpofozza szép álmaiból. A jelenetnek e komikai, de az egész darab hangulatába éppen nem illő részlete hiányzik a német darabból, — valamint a 13. jelenetnek vége is, hol Dugonicsnál Trézsi őrjöngeni kezd, de oly rikító stílusban és oly hamis humorral, hogy ez a jelenet bizonyára nem tette meg a magyar író szándékoltá hatást, t. i. nem keltett a nézőkben tragikai rémületet, hanem ellenkezében éppen nem szándékolt, de nagyon is indokolt hangos kacaját. Dugonics lélektani naivsága és fejletlen izlése sehol sem érezteti magát oly sajnosan, mint ezen jelenetben, melyre pedig valószínűen, mint saját elméjének szüleményére, igen büszke volt. Trézsi még a következő felvonás első jelenetében is folytatja saját szerű őrjöngését, melyet Dugonics kétségkívül azért esetletl ismételve ily terjedelmesen és oly rikító színekkel, hogy a szegény leány végső sorsát, a mint ő azt szükségesnek tartotta, jobban előkészítse.

Mert végül megváltoztatta Dugonics a dráma befejezését is annyiban, hogy nála a hősnek ártatlan leánya, mint már említet-

tem, örfjögésében maga vet véget életének, — míg a német darabban Kordelia, kinek elmezavara (mely szintén a Sturm és Drang egyik legkedvesebb motívuma) csak egy pár gyöngéd vonással van érintve, midőn atyja szerencsésen kiszabadul a börtönből, örömeiben teljesen visszanyeri esze józanságát. Sajátszerű, hogy Dugonics nem elégedett meg a német darab végén is elég bőven kiontott vérrrel, hanem még egygel szaporította az erőszakos halállal kimúlt áldozatok számát.

E módosítások közül egy sem mondható szerencsésnek, bár az első, mely a színhely számos változását egygel kevesbiti, szerkezeti szempontból helyes gondolaton alapszik. Még kevésbé szerencsés a német darab nyelvének és stílusának átalakítása. Dugonics rendkívül bőbeszédű — a magyar darab legalább is két akkora, mint a német, természetesen a szintén hosszadalmas epikai részeket és a nagyrészt terjedelmes hűsz jegyzetet nem is számítva; — de nemcsak bőbeszédű, hanem rendkívül lapos és köznapis. Az eredetinek egy odavetett szava az átdolgozásban ismételve hosszú mondatná dagad, Christmannak némely szenvedélyes fölkiáltásokból összetakolt rövid monologja vagy néhány sorra terjedő szakadozott párbeszéde Dugonicsnál nemcsak hosszadalmas dialogusokká, hanem néha igazán kedélyesen folyó beszélgetésekké lesznek. E tekintetben «Toldi Miklós» Dugonics leggyengébb, legkezdetelegesebb darabja, minden esetre sokkal kifogásosabb, mint akár «Kun László» akár «Bátori Mária», melyeket valószínűen csak Toldi-drámája után, már némi gyakorlottsággal írt.

Mint hogy a német darab igen ritka, közlök belőle a Dugonics átdolgozására jellemző két részletet, melyekben a magyar író a német eredetit részben módosította.

II. Aufzug, 25. Auftritt.

Kordelia (hinter der Scene). Ich will, ich muss ihn sprechen.

(Kordelia ezalatt bejött.) Ha, Tyrann — (sie fällt entkräftet in einen Sessel).

Grimaldi (der sie bei der Hand fasst). Was ist dir, Kordelia?

Kordelia (blickt wild um sich,

II. szakasz, 13. rész.

(Trézsinek iparkodása.)

Trézsi (kint). Nékem bé kell mennem. Ereszsz bé, gyalázatos.

*Szillé*r. No már ezt a mulatságot szeretem.

Trézsi (béjövén). Itt volnék tehát! — Istenem! hogy állhassam ki! (Leveti magát egy székre.)

*Szillé*r. Mi lette lelkem Trézsi kisasszonyomat?

Trézsi. Oh az én édes atyám!

mit entkräfteter Stimme). Vater — (sie sinkt wieder zurück).

Grimaldi (schmeichelnd). Kordelia ermuntere dich —

Kordelia (fährt wild auf). Weg, Mörder! — Ha! was mir ist? — fragtest du nicht das? — O, dass ich all meinen Kummer tausendfach in jeden Punkt deines Tigerherzens hinein pressen könnte! — Was mir ist? O Grimaldi, mich hungerts sehr — ich habe Hunger wie die Raben im Winter, und Durst wie der Fisch auf dem Sand. — Aber nur von deinem Fleisch möchte ich mich sättigen, und nur mit deinem Blut könnte ich meinen brennenden Durst löschen. — O du Mörder! Du Mutter-, du Vatermörder! (sie sinkt wieder entkräftet zurück).

Grimaldi (in äusserster Angst). So höre doch, Kordelia, ich will ja alles thun.

*Szillé*r. Rólla ne szorgalmatoskodgyon. Jöjjön csak egészen vissza magához.

Trézsi (térdelve). Az Isten szerelmére kérem az urat: szabadítsa ki édes atyámat.

*Szillé*r (felemelvén). Erről ezután is beszélhetünk. Most arról, a mi hozzánk közelebb esik.

Trézsi. Nékem atyám az első kötelességem.

*Szillé*r. De ennél nagyobb kötelesség a házasság, mert ezért elfelejti ember atyát és anyját.

Trézsi. Soha bíró úrnak törvényes felesége nem volt, se pediglen magzatja. Ugyanazért nem is tudhattya valóságosan ama szeretetet, mellyel édes atya gyermekeihez, gyermekeik édes atyokhoz viseltetnek. Tudom én, ki Toldinak, oly atyának magzattya vagyok. Ugyanazért: szívem repedtével esedezem az úr előtt, adgya vissza édes atyámat.

*Szillé*r. Hiszen én mindent meg akarok tenni, csak az éu Trézsim szebb szemeket vetne én reám.

Trézsi. Mit ért ezzel az úr? — Édes atyám a tömlöczbe. Kedves anyám kinyújtóztatva. Bátyám el is tetetve. Magam elhagyatva, és szép szemeket vessek azon emberre, ki mind ezeknek oka! — Oh irgalmas Isten!

Kordelia (fährt auf, blickt ihn starr an, fällt vor ihm auf die Knie, fängt heftig an zu weinen). Grimaldi! — Graf — Statthalter — Engel — Gott — Alles, alles sollst du mir sein, gib mir meinen Vater, — gib mir ihn, er ist so gut, so unschuldig.

Grimaldi. Wenn ich kann, Kordelia, — wenn ich kann —

Kordelia. Will, und du kannst — O ich weiss es, du Teufel — Nein — Engel! du bist der beste, der erste Engel bist du, bist mein Engel, gib mir meinen Vater —

Grimaldi. Liebe Kordelia! Komm doch nur zu dir — höre mich an, dein Vater soll heute noch befreiet werden —

Kordelia. Heute noch befreiet werden? Komm du Gott! halte, was du soeben sagtest, ich will dir's mit meinem Leben vergelten — Gib mir ihn, Grimaldi, gib mir ihn, wir wollen heute noch diese Insel verlassen.

Grimaldi. Das ist nicht so leicht, Kordelia. — Die Gesetze der Republik sind heilig, und diese befehlen uns einen jeden, wer nur im geringsten mit unseren Feinden in Verbindung steht, als Verräther anzusehen und ohne weiteren Aufschub am Leben zu strafen. — Sage selbst, Kordelia! ist er nicht leider dieses Verbrechens im höchsten Grade überwiesen? Wusste er das Geringste zu seiner Rechtfertigung vorzubringen? — Gewiss, ich muss noch viele Mühe zu seiner Befreiung anwenden; ich muss mich selbst in Gefahr setzen, ich muss —

Kordelia. O sag's nicht, Lieber! Thu's, und dann will ich's aller Welt erzählen, dass du's thatest! o thu's und dein Lob —

*Szillé*r. No hogy töltsem bé tehát a kisaszszonynak kívánságát?

Trézsi. Biró úr! angyalom! és mindenem! bétölti minden kedvemet, ha visszaadgya atyámat.

*Szillé*r. Ha lehet ne!

Trézsi. Csak akarja az úr, bizonyosan lehet is.

*Szillé*r. Édes Trézsim! lágyúlylon meg szívéd, és édes atyád bizonyosan kiszabadul, talán még ma.

Trézsi. Még ma? Jöszte, édes ördögöm avagy angyalom, akarám mondani. Én atyámért életemet feláldozom, csak kimenthessem.

*Szillé*r. Oh ne életedet, hanem csak szívedet.

Trézsi. Oh ereszsze ki a tömlőczbül, és még ma itt hagygyuk a várost.

*Szillé*r. Itt hagygyák a várost. De az olly könnyen meg nem eshetik. A királyi parancsolatok szentek. Az ország árulói ellen pedig rettenetesekek. És édes attya szállhattott-é valamit maga védelmezésére? Ez még nékem nagy fáradságomba kerekedik.

Trézsi. (alattomban). Oh átkozott színlés! előbb azt mondá, hogy még ma kiszabadíthattya. Most más felé csavarta a rudat.

*Szillé*r. Sőt még magamat is veszedelembe kell eresztenem érette. Azután szabadul ki állhatatosan.

Trézsi. Oh szabadíttsa ki már egyszer, ne szóval, hanem cselekedettel. Akkor osztán az úrnak dicseréteit . . .

Grimaldi. Unnöthig, liebe Kordelia! wann ich nur deine Freundschaft, deine Liebe habe.

Kordelia. Das sollst du ja alles haben — gehe nur, gehe! (sie zieht ihn).

Grimaldi. Auch deine Liebe? — O Kordelia — (will sie umarmen).

Kordelia (die ihn zurückstösst). Was, Barbar! ich deine Liebe? Weiche, weiche, Unmensch! ich bin Hortensio heilig. (Teraceto erscheint im Hintergrund.)

Grimaldi (äusserst aufgebracht). So gehe hin, Schlange, und lass ihn auch deinen Alten retten. (drohend) Kordelia! ich muss nicht wenig wagen! aber du, nur du sollst meine Belohnung sein, oder — ich wage nichts. Ist dir dein Alter lieb, Kordelia, so —

Kordelia. Grimaldi! rette ihn, und dann — (indem sie Teraceto gewahr wird) Ha! da kommt der Räuber, der mir meinen Vater stahl. O ich kann ihn nicht sehen, das Ungeheuer. — rette, Grimaldi! rette — (ab).

Szillé. Minek a dicséret? Trézsimnek barátságát!

Trézsi. Meglesz az is.

Szillé. És annak szeretetét?

Trézsi. Mindent! Mindent!

Szillé. Annak patyolat kezét is?

Trézsi. Mit? — az én kezemet? — Te anyám gyilkossa! Te atyám emísztoje! — Mered-e e kezemet kérni, mélyet atyám Vendródinek jobbjával immár öszvefoglalt.

Szillé (félretaszítván Trézsit). Eredgy tehát Vendródihez, és bízd rá atyádnak kiszabadítását, Macska-fi! Én pedig atyádat a pelengérré köttetem, bőrét lehúztam, húsát bésóztam, csontyait öszszetöretem, a kerékre felakasztatom, porrá égettetem és hamuját a Tiszába szóratom. Vagy ez vagy a te kezed.

Midőn ama kegyetlen szavait még kegyetlenebb módra szórogatta Szillé, ime Trézsi, atyának keserves kénszenvedéseit hallván, eszében ugyan megtébolyodni kezdett, végtére meg is bolondult. Minek utánna ide tova csudálatosan nézegelt, így kezdette tébolyodott szavait

Trézsi. Oh mit látok amott előttem — Vigyázz vigyázz — Reám vigyorít — Egy Szerecsennek képe. — Oh be fekete a lelke is — Ime megette édes atyámat.

Szillé. Úgy, úgy. — Légy bold — legalább Apád halálát eszedre nem veheted.

Trézsi. Nem látom édes atyámat — Oh jaj, ő immár Szerecsen-or-

szágba ment — Engem itt hagyott —
— Látod látod Szillér —

Szillér. Látom látom, eddig talán lehúzták a bőrit.

Trézi. Oh bizony lehúzták — Oh te szegény atyám, be megfázol a télen. Várj várj, édes atyám, bétakarlak ruhámmal.

Ezek után levette nagygyából ruháját; úgy mint: előkötőjét, nyakáról a kendőt, és azokkal, mintha édes atya a földön előtte fekünné, a földet bétakargatta. Ezt látván, és örvendezvén, ezeket mondá

Szillér. Úgy úgy, édes Trézsim vetközz le még tovább. Mégis fázik apád.

Trézi. Harudsz. Nem fázik! — Te szemérmetlen! — (felszedvén ruháját) Gyere, édes atyám háza. — Ott jobb gondodat viselem, — Levest főzök. Tudod olytat, a mellyet szeretted. — Oh már én árva vagyok! — Se apám, se anyám. Oh ne kívánnjátok ezt magatoknak, leányok! Ez nagy sülly, nagy teher. Gyere, édes atyám. (Elment bizogva.)

Szillér. Úgy kell a gyalázatosnak. — Szeged várossa birájának kosarat adni, hiszen ez égbe kiáltó vétek — De hátra van ám még a fekete lév. Az én szívem nincs helyén. Hát ha még ebből valami kerekedik?

Részben ezen módosítás következtében megváltoztatta Dugonics a darab befejezését is. Ime az utolsó jelenetek.

III. Aufzug, 12. Auftritt.

Kordelia. Sieh, sieh, Grimaldi, wie blass der Mond scheint und unsere Hochzeitsnacht weiss beleuchtet; komm Grimaldi, wir wollen bei Loredano's Bette den schönsten Reihen tanzen — Komm, Grimaldi, komm.

Grimaldi. Weib, fahr zur Hölle!

III. szakasz 10. rész.
(Trézi Szillérnél.)

Trézi (megtévelyedve). Én már tenát készen vagyok. — Lássá az úr, lássa — minő halavány a hold. De a mi házasságunk napja be fényes!

Szillér. Eredgy te is pokolba, fúrtn eszű!

Kordelia. Bist du böß, Grimaldi? Ich habe dir ja nichts gethan, (bitter) bist ja mein Bräutigam, ich deine Braut. — Komm, Grimaldi, ich will dich mit eisernen Armen so fest an meine Brust drücken, bis blutige Tropfen aus deinen Augen quillen.

Grimaldi. Weiche, Schlange! (er schleudert sie auf die Seite). Mir ist's bange — ist's mir doch, als wären alle Alpen an meine Füße geschmiedet. — Nun, ich will gehen, in Garten gehen, frische Luft schöpfen.

Philippo. Flieden sie! Hortensio und der Pöbel stürmen wüthend herbei (ab).

Grimaldi. Flieden? — flieden! Wohin? Wohin, Grimaldi? Ha, ich sehe dich, ich sehe dich, du wirst mich kühlen, Luft schaffen — gleich, gleich — (indem er

Trézi. Jöjjön az úr velem. Toldi koporsója mellett három a táncz.

Szillé. Bolondozik-é? vagy talán még gúnyolódik is?

Trézi. Ott vár a pap. Ott a hóhér is. A pap megesküdtet. A hóhér tánczol — a vérben.

Szillé. Ismét megalondult. Lódúly mondtam. Víz-esztű. A fattyú csemetének soha mély gyökere.

Trézi. Nem vagyok én fattyú. Én tisztességes és, a mi több, a te mátkád vagyok.

Szillé. Most már számot vet az eszével.

Trézi. Jöszte tehát hozzám, hadd öllelyeek meg.

Szillé. De már helyén az esze. Az enyim vagy tehát, édes Trézsi-kám? Meg is akarsz ölelni.

Trézi. Meg igenis. De úgy: hogy mind szádon, mind örödon kibugyogjon a vér. Te pedig magad elenyíszsz.

Szillé. Lódúly, mondom a boldok házába.

Trézi. Nem oda, hanem Szerecsen-országba. Én tehát a Szerecsenyekhez állok. No Trézsi! Ország Világ.

Sebök. Uram! bíró uram! az Istenért rejtse el valahová magát. Vendródi az egész polgárságot fel-lázasztotta. Egyenessen az úr ellen jönnek. (Elszalad.)

Trézi. Jöjjön jöjjön! Mennyünk Szerecsen-országba. Eljön velem édes atyám is. Szaporán szaporán. No maradj itt édes Szeged városom! Én szerecsen-országba megyek. (Elszalad.)

Szillé. Jaj hová rejtsem magamat. — Vendródi bizonyosan megöl. Oda leszek egy szempillantásban. Csak valahová bujhatnék. De minek szaladok, mint az eszte-

eine Pistole ladet). Ich will fliehen, fliehen, dass ihr mich gewiss nicht erreichen werdet.

len? (Elő vévén egy pístolt) ezt fejembe löhetem, és előlök úgy elrejttem magamat, hogy soha reám nem akadhatnak. (Fejének szegezzi a pístolt, mintha e világi nyughatatlanságokból kimenyén [pedig szántt-akarva], nagyobb gyötrelmekre nem menne, pedig ostoba elhítetése mellett.)

13. Auftritt.

Hortensio. Halt, Mörder! (er reiszt ihm die Pistole aus der Hand). Es ist noch zu frühe für dich in die Hölle zu fahren — Rede! Sage! wo ist der General, wo hast du ihn hinbringen lassen? (ihn an der Brust fassend) Rede, Elender, wo, wo ist er?

11. rész. (Jó hírek.)

Vendrődi. Megáll gyalázatos. (A pístolt kifacsarván kezéből.) Még elég időd a pokolba. Szóly: hová tetted Toldit? Az egész várba nem találhatni. (Megtogván mélyét és a pístolt mellyéhez szegezvén) Szóly, mondám: másként körösztiül löllek.

Szillé. Emberségemre mondom, egy szót se tudok felölle. A Tizedesre bíztam. Ő megmondhatná, ha itt jelen volna.

14. Auftritt.

Bedienter. Freude! Freude! Er ist gefunden und gerettet. — Schön war das mörderische Schwerdt der Scheide entzogen, und nur noch einen Augenblick war er von dem Tode entfernt; aber das Volk entdeckte, dass er ins Kästl gebracht worden sei. — Es wahr kühn genug, sich gegen eine ungerechte Sache zu empören; wie die Meereswogen stürmte jung und alt herbei, und der muthige Pöbel überwältigte eine Wache, die ihn eben so gerne entliess, als ihn jener zu befreien suchte.

Tizedes. Itt jelen vagyok, meg is mondhattya. Titoknak uram! hogy előbb Ezredes urunkat a polgárok védelmezésébe adtam, ők szegények egy híd alá bujtatták Toldit, hogy mind addig ott légyen, még a Fekete Seregnek hírrül adgyák Ezredesjeknek ártatlanságát. — Keveset hagyván őrizetere, a többiek ide tova szálltadtek. Azomban: a bírónak gazemberei összeülvén, és a hív polgárokat széjjel kergetvén, Toldit a híd alól kivonták és a pelengérhez vezették.

Vendrődi. Oh átkozottak.

Tizedes. Már is kivonta karját a hóhér. Én ezt megszíról meglátván, tele torokkal kiáltottam a Fekete Sereghez: hogy Ezredesünk ártatlan. Ekkor ötet felkapák nagy örömjökben. De Szillének gazembereit egy lábíg lekasabálták. Vele egygyütt oda a hóhér is.

Vendrődi. Ez már megessett. De hol van Toldi Miklós?

Tizedes. Meghallotta, hogy titok-

nok úr és Trézsi kisaszszony itt Szilléرنél valának, tüstént ide tértette úttját. Elmegyek és tüstént meglátom. (Hirtelen elmegyen.)

Vendrödi. No bíró úr, mit remélhet ezek után?

Szilléр. Oh titoknak úr, csak a polgárságot le lehetne csillapítani!

Vendrödi. Tudgya a szélvészt lecsillapítani, ha elkezdni tudta (?).

Szilléр. Oh ebben tehetetlen vagyok. Útal engemet az egész polgárság.

Vendrödi. Rejtse el tehát magát, csak addig, még a boszszú elmúl. Másként összeveszaggatták.

Szilléр. Oh Istenem, hová rejtsem magamat! Talán a pelengér mellett nem keresnek! Oh Istenem, hová legyek! (Elmegyen.)

Hortensio. Ist das wahr, Junge — oder —

Bedienter. Hier kommt er selbst.

15. Auftritt.

Loredano (der eiligst herbeiwankt). Keine Übereilung, mein Sohn!

Hortensio (der auf ihn zustürzt). O mein Vater! (Nach einer Pause) Nein, mein Vater, ich werde mich nicht übereilen (indem er Grimaldi zu der Wache hinstösst). Bindet und fesselt ihn, er soll dem Senat überliefert werden (die Wache führt Grimaldi ab).

16. Auftritt.

Loredano. Befreyet, befreyet bin ich — Gott! dir will ichs ewig danken! — *Hortensio!* Wo ist meine Tochter, meine Kordelia?

Toldi. Megszabadított az Isten.

Vendrödi. Oh szerelmes atyám!

Toldi. Széket ide, fiam, nagyon elfáradtam.

Vendrödi (aláadván a széket). Imhol van, édes atyám. Oh hogy én soha meg nem tudhattam, hol hurezollyák édes uram atyámat.

Toldi. A pelengérnél voltam. Es íme Makra oda felállta. Előbeszéllette minden gonoszságait. Hogy

adta Szillérnek leveleimet, mit tudott a kétszáz török aranyakról: hogy rejtette el szobámba a rajzolatokat.

Vendrödi. Igenis. Megigérte, hogy minden gonoszságát kivállya, hogy uram atyámat kiszabadítsa.

Toldi. Oh fiam! láttad volna mind a polgároknak mind a Fekete Seregnek örömét! Alig jöhettek ki csoportjuk közül. És mivel meghallottam, hogy te, fiam, Trézszivel egygyütt itt a bírónál lennél, tüstént hozzátok iparkodtam. — De hol van az én édes leányom?

Kordelia (die aus der Betäubung aufwacht). Wars ein Engel oder wars seine eigene Stimme, die ich zu hören glaubte —

Loredano. Kordelia! meine Tochter!

Kordelia (auf ihn zustürzend). O! mein Vater!

Vendrödi. Gondolom oda hazalészen. Mert én édes atyámnak felkeresttében foglalatoskodván, vele nem lehettem.

Toldi. Oh mennyünk haza, édes fiam (felkél). Alig várom, hogy Trézsimet láthassam. Annyának holtta után ő benne minden gyönyörűségem!

Tizedes (béjövén szomorúan és alattomban szólván). Istenem, hogy mondgyam ki a többit.

Vendrödi. No vitéz! olly szomorú lehetsz? Mi hír a városban?

Tizedes. Uram igen szomorúakkal jövök.

Vendrödi. El ne ijessz, pajtás. Nagyobbaknak vélem, mint igazában vannak.

Toldi. Mi hírt hozol, fiam?

Tizedes. Soknál is többet, nagyságos uram. Elsőben Nagyságodnak Pirók lova, az istállóból kiszabadulván, a szemétdombon tengődik. Nincs erő, melly őtet hazavezethetné.*)

*) Dugonics jegyzete e helyhez: «Máig is példabeszédben van a magyaroknál, midőn valakinek nyomorúlt sorsáról szólnak: hogy *olly kénossan tengődik, mint Toldi Miklós lova a szemeten*».

Toldi. Ez, fiam, türhető. Hát még?

17. *Auftritt.*

Der vom Volk. Gnädigster Herr! Es ist schrecklich, was Piedro begieng; in der äussersten Raserey drang er durch die Wache; vergebens rufte man ihm zu, dass der General gerettet sei, die Wuth machte ihn taub, es gelang ihm durchzudringen, er durchbohrte Grimaldi und ermordete sich selbst auf der Stelle.

Hortensio. Sie erhielten beide ihren Lohn.

Tizedes. Makra, a pelengérnél találván a bírót, ötét minden irgalom nélkül megölte. Azután: hogy magát is el akarák fogni, maga ágyékába ütötte a kardot és a bíró mellett feldölt és megholt.

Vendrődi. Elnyerte mind a kettő jutalmát.

Tizedes. Oh Istenem, hogy mondgyam ki a többit! — Bár csak olly csikorgó hidegek lennének, hogy e hír annak előtte megfagyna, minekelötte Nagyságodnak füleibe mászna.

Toldi. Ki vele, édes bajtársam. Van annyi szívem, hogy mindent eltűrhetek.

Tizedes. Trézsi kisaszony...

Toldi. No! az én leányom...

Vendrődi. Hol vagyon!

Tizedes. Azt mondotta Sebők, Szillérnek szolgája: hogy szűntelen Szerecsen-országról beszéllvén és édes attyát keresvén, felhágott a vár bástyájára és annak kerekdékéről magát levetvén, a Tiszába bukott s elveszett.

Toldi (az egekre tekintvén, a többi eliszonyodván). Istenem! Te remtöm! Te adtad nékem azon megböcsülhetetlen kincset — Te is vetted el én töllem! — Légyen áldott a magyarok Istenének szent neve.

Loredano. Unbegreiflich, aber gerecht sind, o Allmächtiger! deine Wege!

A «Toldi Miklóst» is Rehákné Moor Anna színésznő alkalmazta színre, mint Dugonics többi darabjait is, — de e színre alkalmazás valószínűen csak az öreg Dugonicsnál divatos terjedelmes elbeszélő részleteknek (melyek rendszerint bevezetések a felvonások és jelenetek elején) egyszerű eltávolításában, azaz törlésében, és legfeljebb itt-ott némely rövidítések eszközlésében állt. Ily alak-

ban még 1794-ben, tehát megjelenése évében, került színre a darab, de úgy látszik nem aratott nagyobb tetszést, nem is vált a műsornak oly állandó és tartós erejű darabjává, mint «Bátori Mária», mely egészen a legújabb korig (legalább vidéki színpadokon) föntartotta magát, — sőt oly népszerűsége sem tudott szert tenni, mint «Kun László» vagy «Etelka Karjelben». Ezen, a mondottak után, nincs mit csodálkoznunk. Ez a Toldi Miklós, ki folyton szenved, sopánkodik, imádkozik és sír, kiről folyton halljuk, hogy ilyen meg olyan páratlan vitéz hős, de ki e darabban kezdetétől végig nemcsak tétlen, hanem gyámoltalan és tehetetlen is, — ez a Toldi Miklós nem hódíthatta meg a magyar közönséget, mely ez időben még eleget tudott a monda Toldijáról, hogy ezt az alakot egyik legkedvesebb hőse túrhetetlen és megbocsáthatatlan meghamisításának fölismerje és mint ilyen visszautasítsa. És így Dugonics darabjából csak az maradt értékes emlékül az utókorra, mit a lelkes öreg úr maga nem sokba vett: a szöveg alatti jegyzetekben*) eldugott, a hagyományos Toldi Miklóstra vonatkozó adatok, melyekben Dugonics a feledésnek indult szép mondának nem egy fontos vagy legalább érdekes részletét mentette meg a végelenyészettől.

HEINRICH GUSZTÁV.

Anth. Pal. VII. 29. Antipatros Sidoniostól.

Alszol, Anakreion, miután dalos életet éltél,

Alszik a kellemző éjjeli csacska koboz.

Smerdis is alszik, a vágy kikeletje, kinek te dalolva

Harmoniás nektárt valaha zengedezél.

Ifjak közt te valál az Eros célpontja: csupán csak

Rád ajzotta ivét, rád röpitette nyilat.

P. T. E.

*) Főleg a 4., 7., 10., 14., 16. és 17. számúakban. A 17. számút lenyomatta Szilády Áron, *Régi magyar költők tára* IV, 378. l.